

Bevallom, amikor jó néhány évvel ezelőtt megismerkedtem Csapody Tamással, több szempontból is meglepett a kutatási témája. Egyrészt, egy ilyen elkötelezett pacifista, jogász-szociológus végzettségű egyetemi oktató miért választ egy meglehetősen katonás témát? Másrészt pedig a bori munkaszolgálat kapcsán is úgy vélhetjük, hogy sokat – talán eleget is – tudunk róla, és vajon lehet-e még valami újat és eredetit írni. Kéteyleimre a szerző csattanós válaszokat adott. 2005 óta makacs kitartással kutatott levéltárakban, könyvtárakban, valamint interjúkat készített. Eredményeit időről időre, többtucatnyi publikációjában megosztotta az érdeklődőkkel.

Régi rossz szokása a recenzensnek, hogy a monografikus szakkönyveket a végén kezdi el olvasni. A bibliográfiából kiderült, hogy a szerző alaposan feltérképezte a témájába vágó szakirodalmat éppúgy, mint a már megjelent visszaemlékezéseket és ismeretterjesztő cikkeket is. Ezek mellett a bori munkaszolgálatához kapcsolódó dokumentumfilmeket is – amelyek alapvetően Radnóti Miklóssal foglalkoztak – igyekezett felhasználni a szerző. Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy az interneten elérhető és felhasználható forrásokat nemcsak szimplán felsorolta, de nem felejtette el megadni az utolsó letöltés idejét sem.

Apróságoknak tűnik, de roppant hasznos a kötetben található névmutató. Praktikus a számos térkép, amely segíti az olvasót, hogy földrajzilag is tudja helyezni Bort és a táborrendszert, nemkülönben a boriak visszavonulási útját. A könyv értékét növelik a kötet végén található fényképek. Ezeket nemcsak a főbb szereplőket, hanem Bort és környezetét is láthatjuk, néhány fotó a későbbi megemlékezéseken készült (ezek esetében szerencsés lett volna évszámot megadni).

A könyv egyik érdeme, hogy nemcsak azokat a kisebb és nagyobb magyarországi levéltárakat járta végig a szerző, ahol a bori munkaszolgálattal kapcsolatban újabb forrást remélt találni, hanem kutatott külföldön is. Műdjában állt ugyanis Ausztriában (Wien, Kriegsarchiv), Németországban (Bad Arolsen, Buchenwald, Berlin) és Szerbiában (Istorijski Archiv Bor, Istorijski Archiv Beograd, Istorijski Archiv Negotin, Istorijski Archiv Sombor, Istorijski Archiv Zaječar) is kutatnia, de kapcsolatban állt Izraelben a Jad Vasem Intézettel vagy a Magyar Nyelvtérületről Származó Zsidóság Emlékmúzeumával, nemkülönben ausztráliai és egyesült államokbeli (United States Holocaust Memorial Museum Archive) kutatóhelyekkel. A magam részéről különösen fontosnak tartom a szerbiai intézményekben való munkát, hiszen a bori tragédia jelentékeny része az egykori Jugoszlávia, a mai Szerbia területén történt. A bori munkaszolgálat túlélőivel készített interjúk pedig nemcsak kiegészítik a nyers törté-

1 Csapody Tamás: *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből*. Bp., Vince Kiadó, 2011. 647 p.

nelmi képet, hanem felvillantanak valamit az események emberi és embertelen oldaláról egyaránt. A szerző – nagyon helyesen – első helyen a név szerint felsorolt interjúalanyoknak mond köszönetet.

A kötet címe is egyfajta teljességet sejtet. Ha az olvasó kézbe veszi az igencsak vastkos kötetet, ez a sejtés igencsak megerősödik. Ha azonban megnézzük a könyv szerkezetét, akkor inkább azt kell mondanunk, hogy a kötet a bori munkaszolgálattal kapcsolatos és/vagy a bori munkaszolgálathoz kapcsolódó nagyobb kérdésköröket veszi időrendben sorra. A római számokkal ellátott nagyobb, összefoglaló fejezetek általában számos alfejezetre tagolódnak, nemegyszer ezek is további részekre. Ez a beosztás azonban nem mindig következetes.

Nehezen érthető a „Bevezető” – számmal nem jelölt fejezet – felépítése sem. A szerző szinte in medias res belevág a történet közepébe („*A bori munkaszolgálat történetének vázlatja és a kötet tartalma*”). Ír a bori rézbányák fontosságáról, a tulajdonosváltásról (vagyis hogyan szerezték meg a németek), arról, hogy milyen munkaszolgálatos századokat vezényeltek ki, honnan és milyen évfolyamokat hívtak be, milyen táborok voltak Borban, de olvashatunk az Organisation Todtról is, vagy Radnóti Miklós tragikus sorsáról. Majd ezek után ír a szerző a kutatómunkáról és a források feltárásáról („*A kutatás és a források*”). Itt nemcsak sikerélményeit, hanem kutatói vívódásait is megosztja az olvasóval.

A sorszáma szerint első fejezet az orvosokra, illetve az orvostanhallgatókra koncentrálva járja végig a bori táborokat („*Orvosok és orvoslás Borban*”). Újfént olvashatunk általában Borról és a táborok fontosságáról. Ebben a részben előfordulnak ismétlések, és sajnos nincs egy összesítés arról, hogy pontosan milyen néven és hány tábor tartozott ahhoz a komplexumhoz, amit metaforikusan Bornak hív a közbeszéd. A rész címe is azt sugallja, de magában a szövegben is azt olvashatjuk, hogy kiemelkedő számban voltak a bori munkaszolgálatosok között orvosok, medikusok, fogorvosok, fogtechnikusok, gyógyszerészek. Erre azonban a szerző objektív, számokkal alátámasztott bizonyítékot – például valamilyen hivatalos statisztikát vagy belső utasítást – nem hoz. A fejezet ismerteti valamennyi bori tábor egészségügyi viszonyait, megnevezi a praktizáló orvosokat, illetve az egészségügyi szolgálatra beosztottakat. A szerző foglalkozik az orvosok háború utáni életével, amelyből számos érdekes momentum emelhető ki. Sokan lettek például egyetemi oktatók Izraelben. Egy másik, talán nem túl ismert tény, hogy a Borban vasutat építő Fried Tamás a háború után a Honvéd sportegyesület vezető sportorvosa lett, majd az ő távozása utána szintén volt bori rab, Korányi György töltötte be a posztot.

A szerző egy külön fejezetet szánt Justus Pálnak („*Justus Pál bori munkaszolgálata*”). Justus 48 évesen került Borba, a Bregenz nevű táborba. Csapody is elismeri, hogy amit megtudott Justus bori időszakáról, azt magától az érintettől, a Rajk-per során, illetve az előtte lefolyt vizsgálati szakban felvett kihallgatási jegyzőkönyvekből vette. A szerzőt dicséri, hogy a Bregenz táborba vezényeltek visszaemlékezéseivel is összevetette Justus vallomásait, így vélelmezhetően a valósághoz leginkább közel álló képet kapja az olvasó a Bregenz táborról.

A kötet harmadik fejezete Marányi Edéről szól („*Marányi Ede, a bori táborcsoport főparancsnoka*”). Nem csak a Borban töltött viszonylag rövid parancsnoki időszakáról olvashatunk, a fejezet több mint fele ugyanis Marányi 1945 utáni életéről szól. Ez a rész szinte nyomozásnak mondható, hiszen egy 1945-ben eltűnt ember nyomára kellett bukkannia a szerzőnek. Nem volt kis feladat átlátni a számos legenda, a fél- és negyed igazság hálóján. A szerző azonban sziszifuszi munkával felfedte Marányi rejtélyét, aki álnéven, 1985-ben hunyt el egy németországi öregek otthonában.

A kötet negyedik fejezete az immár a kivont munkaszolgálatosok sorsával foglalkozik („*A bori menet a Dunántúlon*”), pontosabban elsősorban azokkal, akik az úgynevezett

első lépcsőben hagyták el Bort és környékét. Ez a fejezet 17 alfejezetre tagolódik. Fontos hangsúlyozni, hogy a fejezet főhőse Radnóti Miklós. Ismert volt már korábban is, hogy a szerzőt roppant módon izgatta Radnóti sorsa. A kegyetlen visszavonulás önmagában is szörnyű történetét a szerző lépésről lépésre írja le. A számos idézettel tűzdelt szöveg nem pusztán a háború kegyetlenségét tárja elénk, bemutatja azt a felfoghatatlanul embertelen és kegyetlen bánásmódot, ahogyan a visszavonuló, lerongyolódott munkaszolgálatosokkal bántak. Külön tragikuma volt ennek a visszavonuló alakulatnak, hogy több helyen is sokakat indokolatlanul kivégeztek – s ha németek hajtották is végre a gyilkosságokat, azt a magyarok tétlenül nézték. Akkor, amikor a bori munkaszolgálatosok (is) azt hitték, hogy vége a háborúnak, érte őket a sokkoló hír: nem sikerült a kiugrás, s a bori munkaszolgálatos századokat újjászervezik, és elindítják őket „nyugatra”, mivel kölcsönadták őket a németeknek. Így fordulhatott elő, hogy sok magyar zsidó a szerbiai Borból indulva, átvágva Magyarországon, valamelyik német koncentrációs táborban élte meg felszabadulását.

Csapody külön fejezetet szentel a háború utáni számonkérésnek is („A bori keret felelősségre vonása”). Ebben a részben főképpen a dunántúli vonulás keretéhez tartozó ke-rettagokat vette górcső alá. Túl a források feltárásán, itt is hangsúlyozza a szerző, hogy azokat, akiről gyanították, hogy részt vettek az abdai kivégzésekben – így Radnóti meggyilkolásában is –, eleve külön kezelték (később: „Abdai gyilkosok” dosszié). Csapody pozitívista leírásában nemcsak az egykori népbírói iratokból idéz, hanem a korabeli sajtóból is. A felelősségre vonás során születtek halálos ítéletek, de számos esetben végül bizonyítékok hiányában nem is volt bírósági eljárás.

A könyv utolsó, hatodik nagy fejezete „Az abdai exhumálás” címet viseli. Csapody hihetetlen részletességgel és alaposággal elemzi az exhumálás lefolyását, az azonosítás módját és a közkeletűen elfogadott bizonyítékokat. Elemzésének a végén jutott el oda: korántsem bizonyított, hogy az 1946-os exhumáláskor valóban Radnóti tetemét azonosították.

Csapody Tamás könyve sokat ad, de nehéz olvasmány. Nehéz, mert a múlttal és annak változásaival nem könnyű és talán nem is lehet megbékélni. De együtt kell mindezzel élnünk, hiszen a magyar történelem szerves és immár kitörölhetetlen része.

Kovács Tamás

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet

A kiadásért felel Fodor Pál igazgató

A szerkesztési, tördelési munkálatokat

az MTA BTK TTI tudományos információs

témacsoportja végezte

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet